

Kitâbu'l Müntahab Fi't-Tıbb'daki Türkçe Organ Adları

Turkish Organ Names In Kitâbu'l Müntahab Fi't-Tıbb

Meriç GÜVEN¹

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesinin önemli tıp eserlerinden Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb, Türkçe organ adları bakımından oldukça zengin içeriğe sahiptir. Eserde, eski dönemlerde kullanılan Türkçe organ adlarının yanı sıra, bilgin- hekim Abdulvehhâb bin Yusuf tarafından türetilen ya da onun vasıtasıyla dile kazandırılan çok sayıda Türkçe organ adına da rastlanır. Bir çoğu benzetme ve aktarma yoluyla meydana getirilen bu adlar, kendi dönemindeki eserlerin terminolojisi üzerinde olduğu kadar kendisinden sonraki dönem eserlerinin terminolojisi üzerinde de etkili olmuş özellikle günümüz Türk tıp dilinin biçimlenmesinde, gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Müntahab fi't-Tıbb , Türk tıp terminolojisi, Organ, Türkçe organ adı

ABSTRACT

One of the most important medical books that was written in olden Anatolian Turkish, Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb contains a very rich body of organ names in Turkish. The book contains organ names in Turkish used by common people in olden Anatolia. The book also contains the organ names in Turkish created by scientist-medical doctor Abdulvehhâb bin Yusuf. Many of these organ names were created with simile and metaphor . These organ names influenced the terminology of the work in the same era and the era there after as well. The organ names, included in Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb specially played a crucial role in shaping, developing, and enriching the modern Turkish medical language

KEY WORDS

Müntahab fi't-Tıbb, Turkish medical terminology, Organ, Organ names in Turkish

¹ Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Eski Anadolu Türkçesi Döneminde yazılmış Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb, tıbbın birçok disiplini yanında teşrih(anatomi) disiplinini de içeren önemli bir eserdir. Eserde, organlar ve organ sistemleri teşrih(anatomi) başlığı altında ve ayrı bir makale halinde işlenmiştir. Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da organlar ve organ sistemleri ayrı bir makale halinde işlenmekle birlikte bunların sınıflandırılması hem günümüz hem de o dönem Türk tıp kitaplarındakilerinden farklılıklar gösterir. Bu farklılıkların birisi konuların işlenişinde nisbiliğe uyulması (Koman 1949:8) ; hıtlar'dan başlanarak anasır-ı erbaa ve anatomi konularının fotografik bir düzen içinde anlatılmasıdır. Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'ın kurgusunu oluşturan bu yöntem, herhangi bir organın tanımlanması ve betimlenmesinde de kullanılmış böylece bir organdan diğerine geçiş ve o organla ilgili alt kategoriler hep bir sıra dâhilinde verilmiştir. Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'daki organ sınıflandırmalarını günümüz Türkçe tıp kitaplarındakilerinden ayıran farklılık ise bugünkü tıp kitaplarında rastladığımız *iskelet sistemi, solunum sistemi, sindirim sistemi...* biçimindeki kategorik sınıflandırmanın bu kitapta yapılmamış olmasıdır. Abdulvehhâb bin Yusuf, Müntahab fi't-Tıbb Kitabında her ne kadar kategorik bir sınıflandırma yapmamışsa da sistematığe dikkat etmiş; insan bedenindeki organları günümüz ve o dönem Türkçe tıp kitaplarındakilerinden farklı olarak Cinsler ve Kısımlar diye ikiye ayırdıktan sonra o çağlar bilimi için ileri sayılan filogenetik yönteme göre sınıflandırmıştır. Abdulvehhâb bin Yusuf, bu sınıflandırmada, bir birine çok yakın özellikler gösteren -ve aynı türden olan- bir organdan, örneğin gözden ya da gözün illetinden söz ettiğinde Bâb veya Cins; aynı Cins'ten olan organların bütününden (kalp ve mide gibi temel-hayatî organlardan) söz ettiğinde Kısım başlığını kullanmıştır. Müntahab fi't-Tıbb kitabında organları bu biçimde Kısım ve Cins'lerle sınırlayan Abdulvehhâb bin Yusuf, organların özellikleri, işlevleri ve önemlerini dikkate alarak kalp, karaciğer ve beyin gibi organları Reis (ana-temel-hayatî) böbrek, dalak ve mide gibi organları Gayr-ı Reis (yardımcı-temel olmayan -muavin-) diye ayırarak da kendi içerisinde alt grup halinde bir kez daha sınıflandırmıştır. Organları bir yandan Reis ve Gayr-i Reis oluşuna göre ayıran ve sınıflandıran Abdulvehhâb bin Yusuf, öte yandan, parçası bütününe isim ve özellik olarak benzeyen organları Müteşâbih yani Müfred (parçaları ve dokuları aynı yapıya sahip olan et ve sinir gibi) organlar ve parçası bütününe isim ve özellik olarak benzemeyen organları Eliyye yani Mürekkeb (parçaları ve dokuları aynı yapıya sahip olmayan göz, kulak, böbrek gibi) organlar diye de

ayırmuş ve bu ayrıma göre yeni bir biçimde daha sınıflandırmıştır. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi tıbbi ile olduğu kadar günümüz tıbbi ile de farklılıklar gösteren bu sınıflandırma, Tıp bilimi açısından bakıldığında Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'ı çağdaşı dönem Türkçe tıp kitaplarından belirgin bir biçimde ayırmakta; Türk Dili açısından bakıldığında ise organ adlarının çokluğu, çeşitliliği ve işlerliği bakımından onlardan üstün bile kılmaktadır. Öyleki Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'daki temel Türkçe organ adları, aynı dönem Türkçe tıp kitaplarındaki organ adlarından daha çok çeşit ve sayıda olduğu gibi, tıp biliminin katettiği bütün ilerlemelere ve Türk dilindeki zenginleşmelere rağmen neredeyse günümüz Türk Dili sözlüklerindeki organ adları kadar çok çeşit ve sayıdadır. Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da geçen ve bir kısmı tarama sözlüklerinde yer alan ancak günlük dilde kullanılmayan arkaik pöç, uça, kemürdek gibi organ adlarını bir tarafa bırakırsak diğer organ adlarının hemen tamamının Türk Dili Genel Sözlüğünde yer aldığını ve önemli bir kısmının da günlük dilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Öyleki Türkçedeki organ adları ile ilgili çalışmalarını değerlendirdiğimizde bu görüşlerimizi destekleyen ve doğrulayan bilgilerin bulunduğunu görürüz. Nitekim bu konuda Cahit Başdaş, *Türkçe Organ adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk* adındaki makalesinde (Başdaş: 2004:53-64) etimolojik olarak incelediği sonu -k ünsüzü ile biten 43 organdan bahisle bir değerlendirmede bulunur ve Türkçe sözlüklerdeki diğer organ adlarının bir bu kadar daha olduğunu söyler. Başdaş'ın söz konusu makalesinde olasılıklı olarak söylediği bu sayı Türk Dil Kurumu Sözlüğünü (1998) tarayarak yaptığımız tespite göre 92'dir. Halbuki ondan asırlarca önce yazılmış Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da çoğu üst kategoride daha azı alt kategoride olmak üzere bir kısmı müstehase haline gelmiş organ adları ile birlikte bu sayı 98'dir. Bunun dışında Başdaş'ın sonu -k ünsüzü ile biten organ adları içerisinde sözünü etmediği bizim bir kısmına Türk Dili Genel sözlüğünde, bir kısmına Tarama ve Derleme Sözlüklerinde rastladığımız sonu -k ünsüzü ile biten boğurtlak, bucak, budak, budacuk, çibuk, enek, kab(p)ağ, kavuk, kemürdek, köprücek, kürek, saçanak, saruğ, tarak ve ünük kelimeleri organ adı olarak ilk önce Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da kullanılmıştır. O dönem tıbbına ait Müntahab-ı Şifa, Yâdigâr, Tuhfe-i Mübarizi, Hazainu's Saadat... gibi önemli eserleri tarayarak yaptığımız tespite göre bu eserlerde de geçen kab(p)ağ, köprücek, tarak ve ünük kelimeleri tıp terimi olarak ilk defa Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da kullanıldığı gibi çibuk(kol çubuğu), döş, kiriş, ög(cığır), pöç, pöçe, sinirse, tarak, til(=lif) terimlerine de muhtemelen o dönem tıp kitapları içerisinde ilk defa ve sadece Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da yer verilmiştir. Müntahab fi't-Tıbb'ın doğrudan doğruya Anatomi konusunda yazılmaması ve bütün organ sistemlerini kapsamamasına karşın or-

gan adları bakımından kendisinden önceki ve kendisi dönemindeki tıp kitaplarından daha zengin öğeler taşıması, özet halinde de olsa tıbbın birçok disiplini kapsayacak bir içeriğe sahip olması ile Abdulvehhâb bin Yusuf gibi bir bilgin-hekim tarafından *tıbbuñ mu'teber kitâbları kim vardur 'arabîdür yâ pârisîdür ve türki dilince müfîd bir kitâb yoçdur tâ kim müsülmânlar andan haz ve fâyide alalar ve derdlerine dermân bulalar pes diledüm kim tıbbuñ külliyyâtından ve cüzviyyâtından ve teşrihlerüñ 'acâyiblerinden bu nefis hâşiyeleri üyürütleyem ve türki dilince tercüme kılam ve adını müntaḥab koyam* sözlerindeki ifadeye uygun olarak sade dil anlayışı ve millî dil bilinciyle yazılmış olmasına bağlanabilir. Tespit ve kanaatimize göre tıp kitapları aracılığıyla ve bir tıp bilgini tarafından ilk defa dile getirilen bu görüş, sade dil anlayışına uygun eserler yazılması hususunda önemli bir hareket başlattığı gibi çağdaş ve sonraki dönem Türkçe tıp eserlerinin terminolojisi üzerinde de belirleyici ve yönlendirici bir etki yaratmış; bu eserlerin zengin bir Türkçe terminolojiye sahip olmaları hususunda ciddi katkılar sağlamıştır.

TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜĞÜ (1998) ve KİTÂBU'L MÜNṬAHAḤAB fi'T-TİBB'A (1420) GÖRE TÜRKÇE ORGAN ADLARI

TDK Sözlüğü		Kitâbu'l Müntaḥab İ't-Tıbb	
ağız	kapak	ağız	kalp
alın	karın	alın	ḳanat O)
arka	kasık	arḳa	ḳapaḳ (G)
avuç	kaş	avuç	ḳaruda
aya	kavuk	aya	ḳarun , ḳarın
ayak	kemirdek	ayaḳ	ḳaşuḳ(ğ)
aylak	kıç	aylaḳ	ḳaş
baldır	kıkırdak	baldır baldur	Ḳavuḳ
bağır	kiriş	bağır	kemürdek
bağırsak	kirpik	bağarsuḳ	kiriş
baş	kol	baş	kol
bel	koltuk	beñi)z	koltuk
beniz	kolon	beyni	köprücek
beyin	köprücük	bez	ḳulaḡ (Y)
beyincik	kulak	bınar(G)	ḳulaḳ(ğ)
bez	kulakçık	bil	kürek
Bilek	kursak	bilek	oñurğa
boğun	kürek	boğun	omuz
boğurtlak	omurga	boğurtlaḳ	öd
boğuz	omuz	boğuz	ög

boyun	öd	boyın	ökçe
böbrek	ökçe	bögrek	öyken
bud	pöçük	bucağ(ğ)	pöç
burun	parmak	bud	pöçe
çene	saç	budacuk	parmak
çigin	sınuk	budağ	saç
dalak	sinir	çene	saçanağ
damak	sümük	çibuğ	şaruğ
damar	şakak	çuğurca	sekirden
deri	taban	deri	şu yolu
dil	tarak	dil	sünük
dirsek	taşak	dirsek	siñir
diş	tepe	diş	siñirsek
diz	tırnak	diz	şakağ
döş	telcik	döş	şalağ(ğ)
dudak	topuk	dudağ(k)	şamağ
el	uca	el	şamar
emcek	uyluk	emcek	şarağ(ğ)
ense	ümük	eñ	tepe
gövde	yanak	eñek	til (lif)
göbek	yiv	eñse	topuğ
gögüs	yürek	eyegü	uça
göt	yüz	gevde	uyluğ
göz		göbek	ünük
incik		gögüz	yañağ
kafa		göz	yanbaşı
kalça		iley	yiv
kalp		ilik	yurağ
kanat		incük	yüz

O: Omurga G: Göz Y: Yürek-Kalp

KISALTMALAR

- ÇEK** : Çağatayca El Kitabı
DK : Dede Korkut Kitabı
DLT : Divan ü Lugât-it-Türk
DS : Derleme Sözlüğü
İML : İbni-Mühennâ Lûgati
KGn : Kitab-ı Gunya

KİLE : Kitabü'l İdrâk li Lisanü'l Etrak

KK : Kutadgu Bilig

KKZLT: El Kavânînü'l-Küllîye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

KLS : Kuman Lehçesi Sözlüğü

ME : Mukaddemetü'l Edeb

MTS : Moğolca Türkçe Sözlük

ML : Muhâkemetü'l-Lugateyn

TAS : Teleüt Ağzı Sözlüğü

TLS : Türk Lehçeleri Sözlüğü

TS : Tarama Sözlüğü

AT : Azeri Türkçesi ; **BT**: Başkurt Türkçesi ; **KkT**: Kazak Türkçesi ; **KzT**: Kırgız Türkçesi ; **ÖT**: Özbek Türkçesi ; **TT**: Tatar Türkçesi ; **TnT**: Türkmen Türkçesi ; **UT**: Uygur Türkçesi Alt: Altayca; Yak: Yakutça; Tuv: Tuvaca

Kitâbul'î Müntahab fi't-Tıbb'daki bazı Türkçe Organ Adları

***Alın**: [A: cebhe -L: frons] ; DLT 19; KGn 418; KLS 5; KK 17; İML 140 (9); KİLE 19; Eski Türkçe Kıpçak Türkçesi ve Çağdaş Diyalektlerde TLS[AT(alın), BT (mañday), KkT (mañday), KzT (mañday), ÖT (mängläy), TT (mañgay), TnT (älın-mañlay), UT (mañlay-peşänä)] 17; TAS ((kamak) 46) ; rastladığımız *yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki kısmı* anlamındaki kelimenin al, all (alıda, allıda) →ön, önde ÇEK 247 kelimesi ile kök bağlantısı olduğunu ve al-(ı)n biçiminde türediğini (Tekin 2001: 233) düşünüyoruz.

***Arka**: arħa>arħa. [A: halfı -L: posterior] DK (yağrın-arħa-arħa) 19, 316; KK 24 ; İML 141 (11); KLS 9; KKZLT 101; DLT (egin) 171; *vüçudun sırt durumunda olan yüzeyi* anlamında Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Kıpçak [Kıpçakça "arka" aħtarı (< artħarı) (Pritsak 1979:127)] Türkçesinde (Özönder 1996:97) ve Çağdaş Diyalektlerde TLS [AT(arħa), BT(arħa), KkT(arħa), KzT (arka), ÖT (árħa), TT (arka), TnT (arka), UT (arka-dümbä),] 24; rastladığımız kelimenin arka [bir şeyin arka tarafı, art , dağ geçidi: TT.IV.10, 20, (Caferoğlu 1993:13)] anlamlarına bağlı olarak ve ilinti kurularak terimleştirilmiş olduğunu düşünüyoruz.

***Avuç**: [A:muşt -L: poigne] DK 26; KLS(ovuç) 148; KKZLT 101; DLT(adhut-avut) 8;KK(avut) 38; TAS (tabaş: avuç) 106. Eski Türkçede (adut), Orta Türkçede (adut-awut) Eski Anadolu Türkçesinde avuç ve Çağdaş Diyalektlerde TLS [AT(ovuc), BT(us töbö), KkT(alakan), KzT(üç), ÖT(hávuç-käft), TT(uç töbi), TnT(ovuç), UT(oç-avuç),] 34; sesleri ile kullanılan *elin iç tarafı anlamındaki avuç*

(adut>avut) kelimesi [*Doerfer'e (CAJ 12:307/110)göre*] kelimesi Orta Türkçedeki adut ve abuç biçimlerinin bozulması (contamination) sonucunda ortaya çıkmış ve [*Räsänen'e(LTS 126,142;V3a 7) göre*] bugünkü söyleniş biçimini kulaç kelimesinin analogik etkileri sonunda almıştır (Eren 1995: 25)

***Aya:** [A: rahatülyed -L :vola] DK(sapanın taş konan yeri) 26; (avut) KK 45; KGn 440; ME 95 ; KLS 17; KKZLT 102; DLT 53; TLS [AT(ovuc), BT(us töbö), KkT(alakan), KzT(alakan), ÖT(kâft), TT(uç töbi), TnT(âya), UT(alikan-ovuç),] 34; TAS (alakan) 4; Eski Türkçeden itibaren kullanılan(Gabain 1988: 263) *elin - parmak dipleriyle bilek arasındaki- iç bölümü* anlamındaki aya kelimesinin kökeni üzerinde herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir (Türkmen 2006: 27). Biz, aya kelimesinin Türkçe aw (toplaşmak, etrafını çevirmek (Atalay 1992: 50) kelimesi ile köken ilgisinin bulunabileceğini dolayısıyla avuç organı ile aya organı arasındaki fonksiyonel bağı göz önünde bulundurduğumuzda *avuç* ile *aya* arasında bir ses ve anlam bağıntısı olabileceğini düşünüyoruz

***Aylak:** [A: munassif, hayyiz-i müselles-L:mediastinal cavite] *kalbin bulunduğu boşluk* (bağıruñ a. çukur yiri. Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb, müelif nüshası 29b-8) anlamındaki kelime, *aylak kan bulucak damarlarını doğrat* (TS 328) cümlesinde kalp kelimesi karşılığında kullanılırken, (DS 424-425)'de aylak'tan→ aylan'a (aylanlamak: yalnız kalmak, ayrılmak Emirdağ-Afyon.) gönderme yapılıdır. Biz, ağızlardaki aylak (:boş, işsiz, Güney –Denizli., Abana –Kastamonu) ile terim olarak kullanılan aylak arasında anlamsal bağ kurulduğunu ve kelimenin, fonksiyonel bağıntı gözetilerek terimleştirildiğini düşünüyoruz.

***Bağır:** [A: serb-L: viscera] *bağır ; ciğer, bağırsak gibi vücut boşluklarında bulunan organların ortak adı* DK(cığır-ğöğüs)57; KK 52; KGn (karaciğer) 448; DLT 53, (karaciğer) 59; TLS[AT(köks), BT(kükräk), KkT(kevde-kökirek), KzT(kökürök), ÖT(kökräk), TT(kükräk), TnT(kükrek), UT(mäydä- kökr beyin k)] 44; Eski Türkçeden itibaren yazılı belgelerle takip edebildiğimiz bağır [bağır>bağır(: karaciğer) ile bağır (:göğüs, akraba, karın)] karşılıklarındaki (Caferoğlu 1993:20) kelimenin, anlam genişlemesi yoluyla bugünkü ses ve anlamında kullanıldığını düşünüyoruz.

***Baldır:** [A: sure -L: tısbua, mollet] baldır>baldır, *bacağın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü*. KLS(konç) 113; KKZLT (baltır) 102; DLT (baltır→beltir) 64; TAS (paltır: baldır) 82; Eski Türkçeden itibaren yazılı belgelerle takip ettiğimiz ve Çağdaş Diyalektlerde de TLS [AT(baldır), BT (baltır-baltır iti-sirak), KkT (baltır), KzT (baltır), ÖT (baldır), TT (baltır-baltır iti-çältir), TnT (baldır), UT (paçak-pakalçak)] 48; benzer ses ve anlamıyla rastladığımız baldır kelimesinin,

bal(:sap, gövde, kabarma, çıkıntı) kelimesinden (Eyüboğlu 1995:69) bal-t-ır biçiminde türediği görüşüne ilâve olarak biz de, *bel vermek* deyiminde olduğu gibi *dışarıya taşmak, kabarmak* anlamıyla ilintili olarak bel kelimesinden bel-t-ir biçiminde (dağın burun gibi çıkan yeri: baltır→beltir DLT I, 456-13) türemiş ve terimleşmiş olabileceğini söylüyoruz.

***Beyni**: [A: dimağ -L: cerebrum] KGN 461; DLT (mingi) 413; TAS (mee: beyin) 73; İML (beyni)19, KİLE 89: TLS [AT (beyin), BT (baş miyihî), KkT (mıy), KzT (mē), ÖT (miyâ), TT (mi-cilik), TnT (beyni), UT (miñâ-miyâ)] 64; Eski Türkçeden başlayarak Orta Türkçe, Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılan *kafatasının iki yanında duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ* karşılığındaki *bey(i)n'in* işlev, özellik ve yapı itibarıyla reis-hayatî-temel organlardan (Güven 2005: 323) sayılması ve vücut sisteminin düzenleyicisi ve yöneticisi olmasından ötürü Eski Türkçedeki bağ, päğ [: *bey* (br)] (Gabain 1988:267) kelimesi ile ilintisinin olabileceğini düşünüyoruz. Clauson *eski ve yeni diyalektlerdeki kullanılışlarını göz önünde tutarak* beyin kelimesinin *beñi biçiminden geldiğini söylemiştir (Eren 1999: 49)

***Bez**: [A: gудde -L: [adeno, glandula] Karahanlı Türkçesinde (DLT III 449-4, béz: etle deri arasında bulunan bez. [Rad., Çağ., Taran.; Müh.; İd]) 86 ; İML (bez) 18; görülen, Çağdaş Diyalektlerde ise TLS [AT (bâz), BT (biz), KkT (bez), KzT (bez), ÖT (bez), TT (biz), TnT (mâz*), UT (bâz)] 64; karşılıklarıyla ve benzer ses ve anlam özellikleriyle rastladığımız kelimenin *kandan ve özsudan salgı salmaya yarayan organ* anlamındaki bez ile aralarında anlamsal bağ olduğu düşüncesindeyiz..

***Biñar**: [A: buheyre-i dem'ıye-L:lakrimal] göz pınarı, gözün burun tarafındaki *ucu* .Göz kelimesi ile pınar: mınğar (Tuğlacı1995: 2324) kelimesinden oluşan birleşik yapıdaki ismin, benzetme ilintisi kurularak terimleştirildiğini düşünüyoruz.

***Boğun**: [A: mafsal -L: articulus, articulation] *vücuttaki kemiklerin birbirleriyle birleştiği yer boğum, eklem*. ME 105 ; KLS (buvuh) 43; DLT (bogım-bogum-bogun) 99; karşılığında Karahanlı ve Kıpçak Türkçesinde rastladığımız fakat Çağdaş Diyalektlerde rastlayamadığımız boğun kelimesinin, boğuz ve buğurtlak kelimesi ile köken ilişkisi olduğunu ve Türkçe boğ- fiil kökünden türeyerek boğ-un biçiminde genişlediğini düşünüyoruz.

***Boğurtlak** [A: hançere -L: larynx] : *vücutun ön tarafında soluk borusunun üst kısmı, gırtlak (boğurdağ)* karşılığındaki boğurtlak kelimesine Cerrahiyetü'l Haniyye'de [müellif nüshası M179b-10] bağurtlağı, Kitabü'l Mühimmat'ta

boğazlığı [müellif nüshası 55a-14] biçimleriyle rastlarken gırtlak kelimesinin karşılığı olarak Muhakemetü'l-Lugateyn'de <boğuz+la-ğu (Özönder 1996:97), İML 21'de boğuzdak, Teleüt ağzında ise ked'ir (TAS 52) gösterilir. Muharrem Öçalın, boğurtlak kelimesi ile benzer sesleri taşıyan bağirtlak kelimesinin kökeni ve morfolojisi üzerine yazdığı *Bağirtlak Kelimesinin Kökenbilimsel Açıklamaları* adındaki makalesinde kelimenin isim ya da fiil kökünden olduğunu ve kimi dilciler tarafından yapılan morfolojik tahlilinde bazı farklılıklar bulunduğunu söyler ve bu dilcilerin {Eren, isim, bağır-t-lak; Gülensoy (yansıma) isim, [<*ba+kır-(t)-lak]; J.Deny, fiil, bağirt-lak; Tietze, isim, bağır-t-lak} görüşlerine dayanarak farklılıkları karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koyar (Öçalın 2006: 8-9). Türk dillerinde kelime şekillerinin teşekkülünde analoginin büyük rol oynadığı ve bu analogik olayları hesaba katmadan Türk dillerinin morfolojik özelliklerini açıklamanın zor olduğu (Şçerbak 1996:77) görüşünü dikkate aldığımızda benzer değerlendirmenin, bağirtlak kelimesi ile yapı ve ses yönünden benzerlik taşıyan boğurtlak kelimesi için de yapılabileceğini, buna göre boğurtlak kelimesindeki -lak'ın (aslı -rak) isimden fiil yapım eki (Tietze 2002:262) aradaki t'nin de fonetik bir ilave değil isim yapma görevini üstlenmiş bir ek (Öçalın 2006:13) olduğunu; kelimenin, boğun, boğuz, ve boğurtlak kelimesi ile birlikte boğ-fiilinden türediğini ve boğ-ur-t-lak biçiminde genişlediğini söyleyebiliriz.

***Boğuz:** [A: hulkum-L: orofarenks, fauces, gosier] boğaz, boğaz>boğuz, DK 55; KK 96; KGn (boğuz) 474; ME 105; KKZLT (boğaz) 105; DLT (boğım-bogum-bogun); DLT (boğuz) 101; DLT (tamgak-tamak) 567 TLS[AT (boğaz), BT (boğaz*-tamak), KkT (tamak-alkım-sağak), KzT (tamak), ÖT (tämāk-hälķum), TT (buğaz-tamak), TnT (boğaz), UT (boğaz-tamak)] 76; Eski Türkçeden itibaren tarihî metinlerde ve Çağdaş Diyalektlerde rastladığımız *boyunun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar* anlamındaki kelimenin Türkçe boğ- (Eren 1999: 56), (Nişanyan 2003: 52) kökü ile ilgisi olduğunu düşünüyoruz.

***Bucağ(ğ):** [A: müselleşi muhhî-L:trigone ceebral] *Beynin yapısını oluşturan ark , orta ve ön beyin kısımlarından her birisi.anlamında* terim sadece olarak ilk defa Kitabu'l Müntahab fi't-Tıbb'da rastladığımız bucağ kelimesi, DLT 'de buçgak (:kutur, bucağ, aç, zaviye 1.465-18,20) olarak geçmektedir (Atalay 1992:110) . Bugünkü Türkçede *kenar, köşe, bitim yeri* anlamında kullanımları olan buçgak→bucak : buç-ak(<-gak) kelimesinin, uç(suz) bucağ(sız) iklilemesindeki buç kelimesi ile köken ilgisi bulunabileceğini ve beynin niteliksel özellikleriyle olan bağıntısından yararlanılarak terimleştirilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

***Bud:** [A: sâkiye-i halfiye-L: gluteus] DLT (but) 119; DK(but) 62; KKZLT (but)106 ÇEK*(d'oon put: but) 31; TLS [AT (bud), BT (bot iti-takım), KkT (but-

san), KzT (san), ÖT (sàn), TT (bot (iti)), TnT (büt), UT (san)] 86 ; *vücutun kalça ile diz arasındaki bölümü* anlamında Eski Türkçeden başlayarak Orta Türkçede büt, Eski Kıpçakça but olarak kullanılan (Eren 1999:65) bud kelimesinin sansiritçe püta(kalça, sağrı)→ put/but 'dan geldiği (Eyuboğlu 1995:109) söylenir.

***Budacuk**: [A: guseyn -L: ramulus] Terim olarak ilk defa Kitabı'l Müntahab fi't-Tıbb'da rastladığımız, *büyük sinirden ayrılmış küçük sinir* anlamındaki budacuk'un [*ağacın dallarını andıran dentrit'lerin yani sinir uzantılarının*] ağaçtaki küçük budaklara olan benzerliğinden yararlanılarak terimleştirilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Kelimenin, Eski Türkçeden başlayarak Türkçenin farklı devrelerinde ve Çağdaş Diyalекtlerde rastladığımız budag kelimesine, /-cuk/ eki getirilerek türetilmiş ve orta hecesindeki k(ğ) sesinin düşmesi sonucunda da buda-cuk <budağ(ğ)-cuk biçimine dönüşmüş olduğunu söyleyebiliriz.

* **Budağ**: [A: gusun -L: ramus] budak>budağ TAS (pudak: budak) 90; TLS[AT (budag), BT (botak), KkT (butak), KzT (butak), ÖT (butağ), TT (botak), TnT (pudak), UT (putak)] 82; Eski Türkçe, Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Diyalекtlerde rastladığımız büyük sinir karşılığındaki budak kelimesinin, *ağacın dal olacak sürgünü* anlamındaki budak'la [budık (=butık 'budak, dal' TT.1.13) (Caferoğlu 1993:34)] yapı ve fonksiyon benzerliği göz önünde bulundurularak ilişkilendirildiğini ve bağıntı anlamından yararlanılarak terimleştirildiğini düşünüyoruz.

***Çeñe** [A fek: -L: machoire] *dişlerin saplı bulunduğu kemik parçası* anlamında Eski Türkçede añäk (Gabain 1988:264) Eski Anadolu Türkçesinde DK 72; DLT(sakak) 483 ve Çağdaş Diyalекtlerde TLS [AT (çänä), BT (iyäk), KkT (iyek), KzT (ëk), ÖT (iyäk), TT (iyäk), TnT (eñek), UT (iñäk)] 124; farklı ses ayırtılılarıyla rastladığımız kelimeye Teleüt ağzında (TAS 19'da) yanak (d'aak) yanında çene anlamı da verilir. Çene kelimesi, Kitabı'l Müntahab fi't-Tıbb'(müellif nüshası 37a-8) da bugünkü ses ve anlamına uygun olarak kullanılmıştır.

***Çıbuğ**: [A: zendü'l äsfel -L: os ulna] DLT (odhluk) 422 Eski Türkçede ve diğer Türkçe devrelerinde rastlamadığımız *Ön kolun iç tarafında bulunan uzun ince kemik* anlamındaki kelimenin, çubuğa olan benzerliğine göre ilişkilendirilmiş ve terimleştirilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Tespit ve kanaatimize göre çubuk kelimesi İlk defa Kitabı'l Müntahab fi't-Tıbb' (müellif nüshası 24a-10)' da bugünkü ses ve anlamında, terim olarak kullanılmıştır.

***Deri**: [A: gışâ: - L: membran cutis, peu] DK 83; KK (kıрмаçı); KGn 501; KLS (teri) 185; TAS (tere:post, pösteki; deri) 111; TLS [AT (däri), BT (tiri), KkT (teri),

KzT (teri), ÖT (teri), TT (tiri), TnT (deri), UT (terä)] 164; Eski Türkçe (täri), Orta Türkçe(terî) Kıpçak Türkçesi (terî) ve Çağdaş Diyalекtlerde de kullanılan *insan ve hayvan vücudunu kaplayan canlı örtü* anlamındaki terimin ter(der) kelimesi ile anlam ilintisi olduğu, der kelimesinden türediğini ve der-i biçiminde genişle(til)diğini düşünüyoruz. Eren, Hint Avrupa dillerinden alındığı savının ve Moğolca Siri(n) 'skin, raw hide' ile birleştirilmesinin yanlış olduğunu (Eren 1999:109) söylemiştir.

***Döş:** [A: kas(s) -L:sternum] KLS (töş) 195; TLS [AT (döş), BT (tüş,kükräk), KkT (tös-kökirek), KzT (töş), ÖT (töş), TT (tüş-kükräk), TnT (döş*), UT (töş)] 188; Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağdaş diyalекtler ve ağızlarda t'li biçimine rastladığımız kelimenin Çağdaş Diyalекtlerde döş (<töş) biçiminin yanında, kükräk, kökirek ve kökrek biçimlerine de rastlanır.Sözlüklerde göğüs, bağır, kaburga altı karşılıkları ile gösterilen kelimenin, Kitabu'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif nüshası 24b-5) 'daki göğüzden yaña kemürdekden başları vardur ve döşe ulaşuқdur cümlesindeki kullanımından anlaşılacağı gibi göğüs karşılığında değil, *yidisi kaşuñ ya 'ni döşüñ süñükleri* (müellif nüshası 24b-2) cümlesindeki kullanımından anlaşılacağı gibi *Arapça kas(s)*, halk arasındaki söylenişi ile *iman tah-tası* karşılığında kullanıldığı ve bütün kaburgaların bağlı bulunduğu göğsün tam ortasındaki düz kemiği (sternum'u) karşıladığı söylenebilir.

***Eñ:** [A: cevfi hokki- L: asetabulum]. Orta Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde Eñ: ML 79; KB 254; KGn 425, KİLE 25'de görülen *büklüm yeri, oynak yeri* anlamındaki kelimenin, eñek ve eñse ile birlikte aynı kökten gelmiş olabileceğini düşünüyor, bunun yanında kimi kaynaklarda (yanak, İML 29); (éng→ yanak, ÇEK 256) rastladığımız kullanımlarından hareket ederek yanak karşılığında ikinci bir anlamının daha olabileceğini söylüyoruz.

***Eñek:** [A: gerdan - L:machoire] KKZLT (eñek) 106; *çene kemiği, ağızın kemik ve kıkırdak ile destekli parçası* anlamındaki kelimenin eñek ve eñse ile köken ilgisi bulunduğunu, eñ (ek) kökünden türediğini ve eñ-ek biçiminde genişlediğini düşünüyoruz. Orta Türkçede rastladığımız eñek kelimesinin karşılığı olarak Muhâkemetü'l Lugateyn'de igik, Çağatay sözlüklerinde ise eñek, iñek biçimi gösterilir (Özönder 1996:98).

***Eñse:** [A: nukre-i kafa -L: nucha] DK 105; KLS (engse) 63; KKZLT 106; TAS (enze) 37; TLS[AT (änsä), BT (yilkä), KkT (jelke), KzT (celke), ÖT (yelkä-ensä), TT (cilkä), TnT (yeñse), UT (yälkä-gärdän)] 218; *boyunun arkası, ense* [Türkmence, Oğuzca çene (Tekin 1995: 202)] karşılığındaki kelimenin eñ isminin diğer

türevleri (eñ ve eñek) ile ilintisi bulunabileceğini ve onlarla birlikte aynı kökten gelmiş olabileceğini düşünüyoruz.

***Eyegü:** [A: azm-i dil -L :os costae] DK 108; KGn 549; ME 122; DLT 209; Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Kıpçak Türkçesinde eyegü; Bugünkü Türkiye Türkçesinde (kaburğa) ve Çağdaş Diyalektlerde TLS [AT (gabırğa), BT (kabırğa), KkT (kabırğa), KzT (kabırğa), ÖT (kávurğa), TT (kabırğa), TnT (gapırğa), UT (kovurğa)] biçimlerine rastladığımız *göğüs kafesini oluşturan arkadan omurgaya, önden de göğüs kemiğine eklenen uzun, yassı ve eğri kemiklerden her biri* anlamındaki kelimenin eğe<eye kelimesinden Karahanlı Türkçesinde (Mansuroğlu 1979: 153) benzerlik ifade eden ve Eski Anadolu Türkçesinde (Gülsevin1997: 117) bir tek örnekte görülen-gü yapım ekiyle eye-gü biçiminde türetildiğini düşünüyoruz.

***Gögüz:** [A: sadr-L: thoraks] DK (gögüs) 122; KK (kögüz); KGn (gögüs) 582; ME (kögüs) 148; KLS (kövüs) 123; ÇEK (köküs) 262; DLT (kögüz- köküs) 356; TLS [AT (köks), BT (kükräk-tüş), KkT (tüs-kevde-kökirek), KzT (kökürök), ÖT (kökräk), TT (kükräk-tüş), TnT (gövüs-kükrek), UT (köksä-kökräk)] 278; *boyun ile karın arasında, solunum ve dolaşım organlarını kapsayan vücut bölümü* anlamındaki kelime, Eski Türkçeden (kögüs/z TT I.10,82) (Caferoğlu 1993:77) itibaren bazı ses değişikliklerine uğramakla birlikte günümüzdekine benzer anlamları ile kullanılanlagelmiştir.

***İley** [A: kuddâmî -L:anterior] ME (iley: ön) *vücuttaki organların ön tarafı* anlamındaki kelimenin Eski Türkçedeki il (ön taraf, doğu) kelimesinden ilgi ifade eden (ve Karaçay-Malkar ağızları'nda bazı kullanışlarını gördüğümüz södegey: yatay, eğik solag-ay:solak, Karaçay-Malkar ağızları Doç. Dr. Ufuk Tavkul www.kafkas.gen.tr/beleler/karaçay-malkar_turkcesi.htm 180) -ey ekiyle (Ergin 2002:177) genişlemiş ve terim olarak ilk defa Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da kullanılmış olabileceğini düşünüyoruz.

***kanat** [A: musattah (azm) -L: os planum] Eski Türkçe, Orta Türkçe Kuzey ve Doğu Türkçelerinde rastlamadığımız Çağdaş Diyalektlerde ise bu anlamıyla göremediğimiz, kullanımına (*bir sınıfı oldur kim iki kanadlu süñügüññ kanadları biri birine kilidlenmişdür oñurğa süñükleri gibi.*) (Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb müellif nüshası 22a-8, 9)'da tesadüf ettiğimiz *omurgadaki yassı kemikleri (os planum) oluşturan iki kompakt kemik tabakasından her biri karşılığındaki terimin, açılıp kapanan şeylerin kapağı karşılığındaki kanat ile ilgisi olabileceğini sanıyoruz. Eyuboğlu, kanat kelimesinin Türkçe kana- (=tüy, telek)'dan geldiğini, Asya Türkçesinde çoğul eki olarak da kullanılan d(t) ekini alarak kana-d/ kanatlar biçiminde ge-*

nişlediğini ve Anadolu Türkçesine tekil olarak geçtiğini söyler (Eyuboğlu 1995:271).

***Ƙapa(k)ğ**: [A: cefn -L: palpebra] göz *kapağı* (Eckmann 1988: 264) TLS[AT (gabag), BT(kapkas), KkT (kakupak), KzT (kakpak), ÖT (kâpkâk), TT (kapkaç), TnT (gapak), UT (kapkak)] *gözleri ıslatmak, temizlemek ve korumak amacı ile biçimlenmiş yüz parçası* anlamında Eski Türkçede, lehçelerde ve Çağdaş Diyalektlerde rastladığımız göz kelimesi ile örtü anlamındaki kapak, kapag→kapıg (br. kapı) (Gabain 1988:277) kelimesinden oluşmuş birleşik isim yapısındaki kelimenin, Eski Türkçeden itibaren bugünkü anlamına uygun biçimde terim olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

***Ƙaruda**: [A: - azud L: corpus humerus] *Kolda, dirsek ile omuz arasında bulunan tek ve kalın kemik, pazu karşılığındaki kelimesinin, Teleüt dilindeki kold'ürek arış, ön kol (pazu kemiği) kelimesi ile (Ryumina L.T 2000:60) anlamsal ilgisinin olduğunu düşünüyoruz. Müntahab fi't-Tıbb, müellif nüshası 24a 4-8'deki (4 .. ve ol otuz süñüğüñ bir pāresi 'azuddur ya'nī 5 Ƙaruda ve bu süñüük ışıradan yaña gözcedür ve yukarıdan 6 yaña başı degirmidür ve omuzuñ çukurına giripdür ve aşagadan 7 yaña ucında iki çukur vardur birisine Ƙol süñüğüñüñ ucu 8 girür ve birisine çıbuğuñ ucu girür.) ile Cerrâhiyetü'l Hâniye P183b-2'deki (Ƙaruca yâni bazı gemüğüñün şınuķınun ilacıñ tarıķasın bildürür.) (Uzel 1992: 388) cümlelerinden de anlaşılacağı gibi karuda, Arapça azud, Latince corpus humerus ve Türkçe pazu karşılığında kullanıldığı için Bayat tarafından verilen *Türkçe* el ayası (Bayat 2005:257) karşılığının doğru olmadığı kanaatindeyiz*

***Ƙarın**: [A: batn-L: abdomen] DK 172; KK 225; KGn (yaşlı, ihtiyar) 657; DLT 270; TLS [AT (garın), BT (karın-korhak), KkT (karın-askazan), KzT (karın-aş kazan), ÖT (kârin), TT (karın-korsak), TnT (garın), UT (Ƙerin)] 442; *gödenin kaburğa kenarlarından Ƙasıklara kadar olan ön bölgesi karşılığında Eski Türkçeden itibaren kullanılan kelimenin, kar- (:boğazda su durması, suyun bir yerde durması) (Atalay 199:265) kökünden türediği (Türkmen 2006: 79) ve buru-(n) daki gibi kar-(ı)n biçiminde genişlediği (Eren 1999 213) de söylenebilir.*

***Ƙaş**: [A: hâcibî -L: sourcil] DK 174; KGn 659; DLT 276; TLS [AT (gaş), BT (kaş), KkT (kas), KzT (kaş), ÖT (kâş), TT (kaş), TnT (gâş), UT (kaş)] 448; *gözlerin üzerinde kemerli çizgi oluşturan kıllar* anlamındaki Eski Türkçeden itibaren Eski Anadolu Türkçesi, çağdaş diyalektler ve ağızlarda da kullanılan kelime TAS 120'de tüktü kamak olarak geçer. Kelimenin kökeni bilinmemektedir.

***Ƙavuk**: [A: mesane -L: urinalis, vesica] KK(kepek); ME 136; DLT (kavuk-kawuk) 282; *sidik torbası* anlamındaki kelimenin kökeni ile ilgili olarak iki farklı

görüş taşımaktayız. Kavuk kelimesinin *içi herhangi bir maddeyi alabilen kap* > kab (TDK 530) kelimesiyle ilgisi olabileceği ve Eski Türkçe devresinde başlayıp Batı Türkçesinde tamamlanan kelime ortası b>v değişikliği ile kav-u-k> (kab-u-k) ; yahut Eski Türkçedeki kowı (oyuk) (Gabain 1988:283) kökünden kowı-k biçiminde türeyip (w) sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle kovuk, Eski Türkçe ile Batı Türkçesi arasında o-ö-u-ü seslerinin (törü-töre, töpü-tepe misallerinde olduğu gibi) a-e'ye çevrilmesi (Ergin 2002:82) neticesinde de kav-(u)-k biçimine dönüştüğü düşüncesindeyiz

***Kemürdek:** [A: gudruf -L: cartilago] Türkçe sözlükte *kuyruğun iskeleti* anlamında *bizce* yanlış olarak tanımlanan, tarihî metinlerde İML (kemiçek), KİLE (kemürdek) ve Çağdaş Diyalektlerde (Uyg. kömücek Alt., Krg. kemirçek, Tkm. Kekürdevük) biçimlerinde görülen *esnek damarsız bağ dokusu(kıkırdak)* karşılığındaki kemürdek, Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif metni 40b-6) 'da *kulakuñ terkibi hem etden ve hem kemürdekdendir* cümlesindeki kullanımından anlaşılacağı gibi bugünkü kıkırdak kelimesi karşılığında kullanılmıştır. Kıkırdak kelimesinin kak-ır-da-k biçiminde türemiş olabileceği (Başdaş 2004: 58) düşüncesini göz önünde bulundurduğumuzda, kakırdak ile anlam ilintisi ve morfolojik benzerliği bulunan kemürdek'in de köken ilgisi ve anlam ilintisi taşıdığı kem-ik kelimesinden analogi yoluyla kem-ür-de-k biçiminde türemiş olabileceğini söyleyebiliriz.

***Kiriş:** [A: veter -L: tendon] KK(gelir); ME 145; DLT (yay kirişi-gelir) 270; Eski Türkçede ve Çağdaş Diyalektlerde rastlamadığımız Eski Anadolu Türkçesinde tıp terimi olarak ilk defa ve sadece Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb'da rastladığımız Şemseddin İtaki'nin Resimli Anatomi Kitabı'nda ince *iplik şeklindeki nesnelere* (Kahya 1996: 136) diye tarif edilen, *kasların uçlarında bulunan ve bunları kemiklere ya da başka organlara bağlayan beyazımtrak kordon* anlamındaki kelimenin, İbni-Mühennâ Lûgati'nde gelir karşılığının yanında ikinci anlamı olan *sazlara tel yerine takılan sinir yahut bağırsak* [(İML 173)(battal 1997: 41)] kelimesi ile benzerlik ilintisi bulunduğunu ve kelimenin bu benzerlik ilintisine göre terimleştirildiğini zannediyoruz.

***Kol:** [A: adud-L: brachium] DK 188; KK(istemek-vâdi)KGn 706; KLS 113; DLT (kol [Rad.Kaz.,ob.-kul;Pek,yak.-xol=hayvanın ön ayağı]) 340; TLS [AT (gol), BT (kul-biläk), KkT (kol), KzT (kol), ÖT (kol), TT (kul-biläk), TnT (gol), UT (kol)] 442; *insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm* anlamındaki kelime, Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Diyalektlerde kullanılmıştır. Kol kelimesinin terim karşılığı olarak KKZLT 68b'3 te *el* gösterilmiştir (Toparlı 1999:116).

***Köprücek:** [A: terķūv, terkova -L: clavicula] Eski Türkçeden başlayarak Çağdaş Diyalektlerde TLS [AT (kōrpü), BT (kūpir), KkT (kōpir), KzT (kōpürö), ÖT (kōprik), TT (kūpir), TnT (kōpri), UT (kōrük)] 506; biçimlerine rastladığımız herhangi bir engelle birbirinden ayrılmış iki yakayı birbirine bağlayan yapı anlamındaki kelimenin, Eski Türkçe köprüg: köprü (Gabain 1988:283) yahut kovrüg [TT.3.III.10.56 (Caferoğlu 1993:78)] kelimesinden Türkçenin belli başlı küçültme eklerinden olan /-çek/² ile türe(til)diğini ve omuz başıyla göğüs kemiğinin üst ucu arasında bulunan uzunca kemik karşılığında kullanıldığını düşünüyoruz. Köprücek kelimesinin Moğolca kür kelimesinden ya da köpür- kökün-den (Clauson:ED 690 b) genişletildiği (Eren 1999:258) ileri sürülmüştür.

***Omuz:** [A:menkib -L:articulatio humeri] kolların gövdeye bağlandığı bölüm. DK (omuz-çigin)75, 236; KK (yarın);526; ME (ëgin) 118; TLS [AT (çiyin-omuz), BT (kulbaş-yavrın-yilkä), KkT (ıyık), KzT (iyin), ÖT (yelkä-omiz), TT (cilkä-kulbaş), TnT (omuz-çiğın), UT (omuz-mürä)] 662; TAS *(d'arın: Omuz) 23; (iyin: Omuz) 42. Eski Türkçede ägin, äñın, äñın (Gabain 1988: 263); Eski Anadolu Türkçesinde omuz ve çigin olarak iki ayrı biçimi görülen omuz kelimesinin Grekçe omos'tan geldiği bilgisini kuşkuyla karşıladığımızı, buna karşın Eski Türkçede de kullanılan ve bir şeyin özellikle kemiklerin toparlak ucu anlamı bulunan Türkçe om kelimesinin, ihtiyatla da olsa om-u-z kelimesinin kökü olabileceğini söylüyoruz. Çağdaş Türk lehçelerinde -lar ekinin yanında çokluk kavramı veren /-lı/⁴, g, -ik, -ük, /-ız/⁴, z eklerinin de çokluk yapmada kullanılacağı (Zeynelov 1993:114) ve -z,-t,-an,-gun eklerinin de çokluk eki olarak değerlendirilebileceği (Tekin 2000: 102) (Grönbech 1995:50) görüşünü dikkate aldığımızda aralarında anatomik ilişki, ses ve anlam bağıntısı bulunan omuz kelimesinin de tıpkı omur, omurga ve omurilik gibi om- kelime kökünden geldiğini ve om-(u)z biçiminde genişlediğini söyleyebiliriz. Ramstedt, omurga, omurga adını Türkçe omuz sözüyle karşılaştırmış, Bang omuz kelimesiyle birleştirmiş Eren ise omurga biçimiyle birleştirilmesinin doğru olmadığını söylemiştir.(Eren 1999: 307)

***Oñurğa:** [A: amūd-ı fıkarî-L: colonne vertabra] KKZLT (oğunçağa) 75; TAS (arka söök: omurga) 7, (d'ülün: omurilik ve kemik iliği) 33, (omurtka: omurga) 76 oñurğa>oñurğa; TLS [AT (onurğa), BT (umurtka-umırtkalık), KkT (omurtka), KzT (omurtka), ÖT (umurtka), TT (umurtka-umırtkalık), TnT (oñurğa), UT (omurtka)]660; Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Çağdaş Diyalektlerde örneklerini gördüğümüz boyundan kuyruk sokumuna kadar olan kemiklerin bütünü anlamındaki kelimenin om- kökü ile ilgisi olabileceğini ve her iki ses ile de örnekleri görü-

len kelimenin n>m değişimi sonucunda Batı Türkçesindeki m'li biçiminin yaygınlaşmış olduğunu düşünüyoruz.

***Öd:** [A: safra -L: bilis]] DK 241; KK (vakit)351; KKZLT (öt) 120:DLT (öt kesesi) 466; TAS (öt: öd,safra) 80; TLS [AT (öd), BT (üt), KkT (öt), KzT (öt), ÖT (öt), TT (üt), TnT (öt*), UT (öt)] 673. *Karaciğerin altına yapışık, armut biçimindeki organ ve bunun salgısı* anlamındaki öd kelimesinin Eski Türkçede, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde benzer (öd, öt)ses ;fakat farklı (zaman) anlamı ile Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağdaş Diyalекtlerde ise benzer ses ve anlamıyla kullanıldığını ve kök kelime olduğunu düşünüyoruz.

***Ökçe:** [A: arec-i akebî -L: talus] KLS (sovunçağ) 169 Eski Anadolu Türkçesinde DK 242 "Dahi Konur atın ökçeledi yola girdi" DK XIV.69 ve Çağdaş Diyalекtlerde TLS [AT (daban), BT (üksä), KkT (ökşe), KzT (ökçö), ÖT (ökçä), TT (ükçä), TnT (ökce), UT (ökçä, päšnä)] 674; rastladığımız fakat kökenini tespit edemediğimiz, Tarama Sözlüğü'nde ise *Ök tamarı: şah tamarı; Öksüz iyeği kemiği: küçük iyeği kemiği* (TS 3075) biçiminde iki farklı kullanımına rastladığımız *ayağın topuğa doğru olan sert ve çıkıntılı bölümü* anlamındaki kelimenin Moğolca-Türkçe sözlükte Ög (:vermek, teslim etmek) maddesinin alt başlığında geçen ög-kücü, kü: güç, kuvvet, yardım etme, destekleme) (Lessing 2003:983) kelimesiyle anlamsal ilgisi ve fonksiyonel ilintisi olabileceğini ihtiyatlı olsa da bir görüş olarak söylüyoruz.

***Öyken:** [A: ri'e-L pulme, poumon] DK(akciğer) 246; (ÇEK öy→év) 272; *göğüs kafesinin iki yanını dolduran ve sağlı sollu iki parçadan oluşan organ (akciğer)* anlamında terim olarak kullanımına Eski Anadolu Türkçesinde rastladığımız, Çağdaş Diyalекtlerde TLS [AT (ağciyär), BT (üpkä), KkT (ökpe), KzT (öpkö), ÖT (äk), TT (ak), TnT (äk), UT (ak)] 10; biçimleri görülen ve İstanbul ağzında ög (akciğer) karşılığında kullanılan kelimenin ög kelimesinden Eski Türkçede daha çok, diğer devrelerde daha az kullanılan -ken eki(Ergin 200:175) ile ög-ken biçiminde türe(til)diğini, kelimenin g>ğ(y) değişmesi sonucunda (öy>ög) bugünkü söylenişine ulaştığını düşünüyoruz.

***Pöç:** [A: 'us'us -L: coccygea] *kemiği kenar, köşe, bitim yeri.* Eski Türkçeden itibaren yazılı metinlerde göremediğimiz terim olarak kullanımına ilk defa Kitabü'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif nüshası 25a-4) 'da rastladığımız, [Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye P-162a-10,11'de *oñurğa dükendügi yere kim etibba uş'uş dirler.*] (Uzel 1992:363) Türkçe *kuyruk sokumu* Arapça *uş'uş* karşılığındaki pöç kelimesinin, Ermenice boç (Tuğlacı 1995: 2368) kelimesinden geldiği bilgisine ilave olarak pöç kelimesinin Karahanlı Türkçesindeki buçgak [(DLT'de I.465-

18,20) buçgak:buç-ak(<-gak)]; ağızlardaki poç(:kuyruk sokumu), puç(:kık, göt, arka) poççig [:*kuyruk, kuyruk sokumu, bar oynarken dizinin sonunda kalan kimse*, Erzurum (Gemalmaz 1995:260)] ve Bugünkü Türkiye Türkçesindeki uçsuz bucaksız ikilemesini oluşturan buc(ç)-ak kelimesi ile köken ilgisi olabileceğini düşünüyoruz.

***Pöçe**: [A: e'âlişerc -L: lumbo sacral] Eski Türkçede, Orta Türkçe de ve Kuzey ve Doğu Türkçelerinde rastlayamadığımız Eski Anadolu Türkçesi tıp kitaplarında ise sadece Kitâbu'l Müntahab-ı fi't-Tıbb'da rastladığımız pöçe kelimesinin organın tamamını veya bulunduğu bölgeyi [nâhiye-region] karşılamak üzere pöç kelimesine (Güven 2007:9) /-e/2 yönelme eki getirilerek pöç+e biçiminde türetildiğini düşünüyoruz. Pöçe kelimesininin, *Kitabu'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif nüshası 23a-1 ' da Modern tıptaki tanımına uygun olarak lumbo sakral bölge karşılığında kullanılmasını göz önünde bulundurduğumuzda tarama sözlüğü dahil bir çok kaynaktaki pöç ve pöçe karşılığının tam olarak ayrış(tırıl)madığını ve bu kelimelerin bir tek kelime imiş gibi değerlendirilerek bizce yanlış olarak biri biri yerine kullanıldığını söyleyebiliriz*

***Saç**: [A: şarü'r-reis -L: capilus] DK 255; KK 377; KGn 815; ME 170; KLS 157, (yun) 235; DLT 477; TLS [AT (saç), BT (säs), KkT (şaş), KzT (çaç), ÖT (sàç), TT(çaç), TnT(saç), UT (çaç-saç)] 728. *Baş derisini kaplayan kıllar anlamında saç>çaç>(çeç) benzeşmeleriyle rastladığımız kelime Eski Türkçeden başlayarak (Gabain 1988:292), Orta Türkçede, Kuzey ve Doğu Türkçelerinde, bugünkü ses ve anlam karşılığında kullanılmıştır.*

***Saçanak**: [A: 'adal -L: masculus] Eski Türkçede, Orta Türkçede, Kuzey ve Doğu Türkçelerinde ve ağızlarda rastlamadığımız, Çağdaş Diyalektlerde ise TLS [AT (äzälä), BT (muskul, hum it), KkT (bulşık), KzT (bulçun), ÖT (müşäk), TT (muskul, sum it), TnT (muştısa), UT (bulcuñ)] 728. biçimleriyle gördüğümüz, *vücutta hareketleri sağlayan organ ve bu organın telsi dokusu (kas) anlamındaki kelimenin saç- fiili ile ilgisi olabileceğini bunun yanında baş derisini kaplayan kıllar anlamındaki saç ismi ile de tel tel ve ipliksi olma bağlamında benzerlik ilintisi bulunabileceğini düşünüyoruz. Kelimenin sesteş saç- köküne yine sesteş /-anak/2 (Hatiboğlu 1981:30) eki getirilerek türetilmiş olabileceğini, gözenek kelimesindeki -enek ekinin isimden isim yapım eki olduğunu dikkate aldığımızda analogik olarak saç isminden türetilmiş bir saçanak isminin de var olabileceğini söyleyebiliriz.*

***Saruk**: [A: gışâ-ı lifî -L: capsula fibrosa] TLS [AT (sarığ), BT (salma), KkT (sälde), KzT (çalma, selde), ÖT (sällä), TT (çalma), TnT (selle), UT (sällä)] 746;

Eski Türkçede, Orta Türkçede Kuzey ve Doğu Türkçesinde rastlamadığımız ağızlarda ve çağdaş diyalektlerin bir kısmında bazı ses farklılıklarıyla rastladığımız kelimenin, anlamına ve işlevine uygun olarak sarık kelimesinden oluşturulduğu ve *böbreklerin üstünü örten sinirden örtü* karşılığında terim olarak kullanıldığı; saruk kelimesindeki sar-' ın fiil kökü -k'nın fiilden isim yapım eki ve aradaki u sesinin de yuvarlaklaşmış yardımcı ses olduğu (Ergin 2002:195) düşüncesindeyiz.

***Sekirden:** [A: қағат -L: os ileum sakrum] *uca kemiği, pöç*. Eski Türkçeden başlayarak Orta Türkçe, Kuzey ve Doğu Türkçesinde rastlamadığımız Çağdaş Diyalektlerde TLS [AT (sağrı), BT (osa), KkT (savır), KzT (söru), ÖT (sağrı), TT (osa), TnT (sağrı), UT (sağra)] 734; biçimlerinde rastladığımız kelimenin, [(*sekirden ki azadandır Arabide kefel derler(TS 3376) ve sekirden kim aşış oturak yirün gemügi didükleri yirün üstün yanındur(CH P.36a- 181)*), cümlelerindeki kullanımlarından da anlaşılacağı gibi] sağrı kelimesiyle ilgisi bulunduğu, sağrı kelimesinden türe(til)diği ve sağrı-k-dan biçiminde de genişlediği (Önler 1998:166) düşüncesindeyiz

***Sırça (barmak):** [A: хүсир-L: artemisia absinthum] DK (sırçaparmak) 267; KKZLT (şoluş barmak) 124; DLT (çıçalak) 144; TAS (çıçalık: serçe parmak) 4, (küçü pay: serçe parmak) 69. Eski Türkçeden itibaren rastladığımız *insan elindeki en küçük parmak* anlamındaki kelimenin bugünkü seslerle kullanımına Eski Anadolu Türkçesinde rastlıyoruz. Kelime Kıpçak Türkçesinde çıçlak, çeçe; Orta Türkçe de cınçlak olarak geçer.

***Siñir:** [A: asap -L: nervus, nerf] K 268; KLS(singir) 157; TAS (uçuk: siñir) 122; TLS [AT (sinir), BT (siñir-nerv), KkT (jüyke), KzT (nerv), ÖT (äsäb), TT(sinir-nerv), TnT (nerv), UT (nerv-äsäp)] 782. Siñir [(<sinirkä-br.) (Gabain1988:295)] *duygu ve hareket uyarılarını beyine ileten beyazımsı teller* karşılığında Eski Türkçe Orta Türkçe, Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır. Ramstedt (SKE 234), kelimeyle ilgili olarak kökünün Korece sin-ken'e dayandığını söyler. (Eren 1999: 469)

***Şu yolu:** [A: ihlil-L:Üreter] Sözlüklerde *suyolu, mesane, idrar torbası, sidik kavuğu* gibi değişik karşılıkları gösterilen kelimenin doğru karşılığının Latince üreter, Türkçe *idrar yolu* olduğunu düşünüyoruz. Kelimenin, Türkçede pek fazla görülmeyen birleştirme yoluyla terim oluşturulması (Doğan 2005:154) kurallına uygun biçimde su ve yol kelimelerinden benzerlik ilintisi kurularak türetilmiş olduğunu düşünüyoruz.

***Tamar:** [A:ve'â -L: arter] ME 182; KKZLT (tamar) 124; DLT (tamur-ta mır) 567; TLS [AT (damar), BT (tamır), KkT (tamır), KzT (tamır), ÖT (tâmir), TT (tamır), TnT (damar), UT (tomur)] 146. *Kimi canlılarda kanın dolaştığı veya aktığı kanal, damar* anlamında Eski Türkçe töz, tös(br.) damar, unsur (Gabain 1988:302) karşılığı olan kelimenin damar <tamar biçimine ne zaman dönüştüğü belli değildir.

***Tarag(k):** [A: must -L: pecten, metetartus] DLT (tar: dağıtmak-ayırma) 567; KK (tara:-taramak, dağıtmak) 426; TAS (tarak: tarak) 108; *çarağ avucun ve ayağın yüksek olan üst bölümü* Eski Türkçede (ET tarag> tarıg ekin, tarla) Çağdaş Diyalекtlerde TLS [AT (darag), BT (tarak), KkT (tarak), KzT (tarak), ÖT (târak), TT (tarak), TnT (darak), UT (tarak)] 872; ses ve anlamıyla görülen, kelimenin dişli yapısından hareketle ve benzetme ilintisi kurularak tar- dağıtmak, fiilinden türetildiği ve tar-a-k biçiminde genişlediği düşüncesindeyiz.

***Tepe:** [A: yâfûh -L: fonticulus, fontenelle] DLT(tüpü) 673 İML (töpe)139(75); TLS [AT (täpä), BT (tübä kalkıvlık), KkT (töbe,döñ), KzT (döbö), ÖT (tepä), TT (tübä ,kalkılık), TnT (depe), UT (töpä, döñ,edir)]874; Eski Türkçeden başlayarak töpü, töpi (Gabain 1988:301) Çağatay Türkçesinde (ÇEK tepe→tepe) Altay Türkçesinin Teleüt ağzında TAS (ad'al töbö: tepe) 20 , (töñ:tepe,tümsek) 117 ve Çağdaş Diyalекtlerde değişik ses ayırtıları ile rastladığımız *başın üst tarafı* anlamındaki kelimenin Türkçeden komşu dillere geçtiği ve kökeninin bilinmediği (Eren 1999:402) söylenir.

***Til:** [A: lif-L:fibro] Til açığı örgüde ilmik kaçı (DS 3931 Niğde-Bor) tel, organizmanın oluşumunu meydana getiren iplikçiklerden her biri anlamındaki terimin demet halindeki bazı bitki veya hayvan oluşumlarını meydana getiren iplik biçiminde ince madde, tel (Tuğlacı 1995:2811) kelimesinden benzetme ilintisi kurularak terimleştirildiğini düşünüyoruz. Nişanyan, 5. Yüzyıldan beri kullanılan kelimenin Ermenice olduğunu, fakat kökeninin açık olmadığını söyler (Nişanyan 2003:439)

***Uça:** [A: azm-ı aciz -L: sacrum] KK(sırt) 487; KLS (sırt) 204; DLT (sırt) 682 TAS (uçä söök:leğen kemiği) 122. Aralarında Kutadgu Bilig ve Dede Korkut'un da bulunduğu Eski Dönem eserlerinde bu anlamıyla Çağdaş Diyalекtlerde ise hiçbir biçim ve anlamıyla rastlayamadığımız *oturak yeri, kış* anlamındaki uçä kelimesinin organın bulunduğu bölgeyi[nâhiye-region] karşılamak üzere *herhangi bir şeyin bitim yeri* anlamındaki uç kelimesine bağıntı anlamı gözetilerek ve yönelme *hal* eki /-a² getirilerek, uç-a (Hatiboğlu 1981:13)biçiminde türetildiğini düşünüyor, Mütercim Asım'ın verdiği *uca tabir olunur, mercimek kadar bir*

kemiktir (TS.3879-3880) bilgisini ise *uca'nın*; Latince karşılığı *coccygea olan mercimek kadar küçük kemiğin değil, bir çok kemiğin birleşmesinden oluşan Latince sacral(sacrum) organının adı olmasından ötürü kuşkuyla karşıladığımızı* söylüyoruz.

***(Kızıl) Üñük:** [A:merî-L: oesepagus] TAS (tamaktñ üdi: yutak,ağız ve burun boşluklarıyla gırtlak ve yemek borusu arasındaki boşluk) 107; *sindirim borusunun yutak ile mide arasında kas ve zardan yapılı kısmı, yemek borusu* anlamında Eski Türkçe ve Orta Türkçede, Kuzey ve Doğu Türkçesinde rastlamadığımız Gagauz Türkçesi'nde kayık ve fıçı; Trakya sözlüğü www. Vizedoğanca.com(05.07.2007) boğaz, ünük; www.muhamirnet.com boğaz (05.07.2007), ünük: boğaz. Anlamları ile rastladığımız kelimenin Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif nüshası 40b-12) daki *ol perdeden kim boğurtlağ yanındaki kızıl üñük perdesile bile ulaşıktır* cümlesinden de anlaşılacağı gibi yemek borusu (Önler1998: 166) karşılığında kullanılmasının doğru olacağını düşünüyoruz. Üñük, Arapça unú (boğaz, boyun) kelimesinin ses değişimine uğramış halidir (Nişanyan 2003: 475) görüşünün yanında biz de ünük kelimesinin Arapça unú kelimesinden değil, Türkçe ünğ(delmek)→ünğül-(oyulmak) (DLT I.174-124, III.395-13) (Atalay 1992:713) kelimesinden türemiş ve [üñ(ğ)-(ü)-k] biçiminde genişlemiş olabileceğini söylüyoruz.

***Yanbaş(ı):** [A: Verik -L: siyatik] .[AT (omba), BT (bot, yanbaş), KkT (san), KzT (san), ÖT (sàn), TnT (bot, yanbaş), TnT (yanbaş, bıkın), UT (yañpaş)]*kalça kemiğinin üst başı* anlamında Eski Uygur Türkçesi'ndeki yan(:yan, taraf, kalça: TT.VII.35, 4)(Caferoğlu 1993:184) ve baş kelimelerinden oluşan birleşik kelime Muhakemetü'l-Lugateyn'de yan süngök=kalça kemiği karşılığında kullanılır. TAS(d'amurtık d'anı: böğür, yan) 21 ve *(d'anbaş: kalça) 22 de rastladığımız kelimenin ne zamandan itibaren Teleüt ağzında kullanıldığı bilinmemekle birlikte Türkçenin tarihî gelişmesinde ve şivelerin ayrılmasında önemli yeri olan d>y değişimi (Ergin 2002:93) göz önünde bulundurulduğunda doğrudan doğruya yanbaş seslerini karşıladığı ve bugünkü Türkiye Türkçesi ağzlarındaki anlamıyla kullanıldığı söylenebilir.

***Yiv:** [A:derz-L: sütür] KGn 922; DLT (ogrug-owruğ) 446; *kumaşta bükülen yerlerde oluşan çizgi, yiv.* Eski Türkçe Orta Türkçe Kuzey ve Doğu Türkçesinde görülmeyen Çağdaş Diyaloklerde [AT (yiv), BT (hır), KkT (oyma), KzT (kıрма), ÖT (yig, dük), TT (sır), TnT (hır), UT (buramla, oyuş)] sesleriyle görülen kelime, Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif nüshası 23a-4,5)'da bugünkü anlamına uygun olarak *kafatasının dikişe benzeyen ek yerleri* karşılığında kullanılmıştır. Kelimenin ı-(uzun i-,:bağlamak) fiilinden (Hacıeminoğlu 1992:29) türediği ve i-v

şeklinde genişlediği, başta ses türemesi neticesinde de yiv şekline dönüştüğü düşüncesindeyiz.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Çalışmamız, Levent Doğan'ın *Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana ve Temel Kelimeler* adındaki makalesinde sözünü ettiği ve art zamanlı olarak incelediği 12 ana temel ve 5 ara temel organ adı ile Cahit Başdaş'ın *Türkçe Organ adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk adındaki* makalesinde sözünü ettiği ve etimolojik olarak incelediği sonu -k ünsüzü ile biten 43 organ adının dışında kalan ve Kitabü'l Müntahab fi't-Tıbb'da kullanılan Türkçe organ adlarını kapsamaktadır. Çalışmamızda önce Türk Dil Kurumu Sözlüğündeki ve Kitabü'l Müntahab fi't-Tıbb'daki organ adları belirlenmiş ve bu adlar, grup tablosu halinde gösterilmiş; sonra Kitapta geçen ve incelenmeye konu olan Türkçe organ adlarının Arapça ve Latince karşılıkları bulunup bunların tıbbî terim olarak açıklamaları yapılmış; Eski Türkçe, Orta Türkçe, Kuzey ve Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi ve Çağdaş Dialektlerdeki kullanılışları - art zamanlı olarak- gösterildikten sonra bu organ adlarından bazıları en kısa ve genel şekliyle etimolojik yönden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde olabildiğince objektif olunmaya ve nesnel kalınmaya çalışılmakla birlikte özgün olmak ve farklı bir bakış açısı yaratmak için kimi zaman öznel değerlendirmelerde de bulunulmuştur. Türk Dilinin temel eserlerini, bazı sözlükleri ve Eski Anadolu Türkçesinin önemli tıp eserlerini tarayarak yaptığımız bu çalışmada Kitabü'l Müntahab fi't-Tıbb'ın Türk Dili ve Tıbbı açısından zengin ve işlek bir Türkçe organ terminolojisine sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelememiz sonucunda birçoğu benzetme yoluyla oluşturulan ve terim olarak kullanılan kelimelerin çoğu ile ilgili olarak gösterilen kaynakların yeterli, verilen bilgilerin tutarlı, yapılan değerlendirmelerin kabul edilir; azı ile ilgili ise gösterilen kaynakların yetersiz, verilen bilgilerin tutarsız ve yapılan değerlendirmelerin tartışmalı olduğu dilticilerin görüşlerinden yararlanılarak ve onların görüşleri esas alınarak kanaat halinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Tıp biliminin zaman içerisinde gelişerek alt disiplinlere ayrılması, insan fizyolojisi ve anatomisi ile ilgili gelişmelere bağlı olarak Eski dönemlerde herhangi bir organın genelini karşılayacak biçimde yapılan adlandırma veya tanımlamaları yetersiz bırakmış; yeni adlandırma ve tanımlamaları ise zorunlu kılmıştır. Ne var ki daha sonraki tanımlama ve adlandırmalar da büyük ölçüde öncekilerin benzeri veya tekrarı gibi yapıldığından bu tanımlama ve adlandırmalardaki belirsizlikler, karışıklıklar veya yanlışlıklar hep devam etmiştir. Kelimelere doğru bir karşılık verilmesi adlandırma ve anlamlandırmanın doğru yapılabilmesi için Eski metinlerde geçen ve terim olarak kulla-

nılan adların o dönemde sözü edilen organların tam ve doğru karşılığı olup olmadığının ya da herhangi bir organa verilen adın bugün aynı organı karşılayıp karşılamadığının saptanması ve tanım ve açıklamaların buna göre yapılması gerektiği kanaatindeyiz Tıbbın ilgili, dilin leksik, semantik ve etimolojik disiplinlerini ilgilendiren bu husustaki çalışmaların, tıp hekimleri ve dilciler tarafından birlikte yürütülmesini ve değerlendirilmesini faydalı; hatta lüzumlu görüyoruz. ©

KAYNAKLAR

- Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III*, İndeks, (Neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Yayınları
- Atalay, Besim (1992), *Divân ü Lügat-it Türk Tercümesi*, Cilt.I-IV, Ankara: TDK Yayınları
- Başdaş, Cahit (2004), "Türkçe Organ adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk" Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi Diyarbakır: sayı 5 sayfa 53-64
- Battal, Abdullah(1997), *İbni-Mühennâ Lügati*, Ankara : TDK Yayınları
- Bayat, A Haydar vd. (2004), Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî -Mürşid, Ankara: AKM Yayınları
- Bayat, A Haydar (2005), *Kitâbu'l- Müntehab fî't, Tıb*, (inceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkibasım) İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını
- Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul : Enderun Kitabevi
- Clauson, Sir Gerard(1972), *An Etymological Dictionary of pre-Thirteenth-Century Turkish*, London
- Çağatay, Saadet (1963-1972), *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Cilt. I-II, Ankara : TDK Yayınları
- Çağırın, Önder (1992), *Tıbb-ı Nebevî (İmlâ-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin) I. Cilt*, Malatya: Doktora Tezi
- Doğan, Levent (2005), "Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana ve Temel Kavramlar" Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 6, sayı 1, sayfa 141-163
- Eckmann, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı* çev. Günay Karaağaç: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Erdağı, Binnur (2000), *Tuhfe-i Mübarizi İnceleme- Metin-Sözlük* Ankara: Doktora Tezi
- Eren, Zeki (1959), *Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri*, İstanbul: Çelikkilt Matbaası
- Eren, Hasan(1999), *Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara : TDK Yayınları
- Ergin, Muharrem (2002), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım -Yayın
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (1995), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* İstanbul: Sosyal yayınları
- Lessing, Ferdinand D.(2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük Çev Günay Karaağaç* Ankara : TDK Yayınları
- Gabain, A.Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* , çev. Mehmet Akalın, Ankara : TDK Yayınları
- Gülsevin, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları

- Güven, Meriç (2005), Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab Fi't-Tıbb'ı Dil incelemesi-Metin-Dizin, Denizli: Doktora Tezi
- Hacıeminoğlu ,Necmettin (1992), Türk Dilinde Yapı Bakımından Filer, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Hatipoğlu, Vecihe (1981), *Türkçenin Ekleri*, Ankara : TDK Yayınları
- Hatiboğlu, M. Tahir (2003), *Anatomi ve Fizyoloji*, Ankara: Hatiboğlu Yayınları
- İlhan, Nadir (1998), Eşref bin Muhammed *Hazâ'ınu's-Sa'âdât İnceleme –Metin Dizin* Elazığ: Doktora Tezi
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (2004), *Osmanlıca Tıp Terimeri Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi
- İmâm Kâzî, (1995), *Kitab-ı Gunya*, Hazırlayan Muzaffer Akkuş, Ankara: TDK Yayınları
- Kahya, Esin (1996), *Şemseddîn-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları
- Karşılaştırmalı *Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1992), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kılıçoğlu, Vecihe(1956), (Cerrahiye-i İlhaniyye Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF yayınları
- Mansuroğlu, Mecdut (1979) *Tarihî Türk Şiveleri-Karahanlıca*, Haz. Mehmet Akalın, Erzurum:Atatürk Üniversitesi yayınları
- Nişanyan, Sevan (2003), *Sözlerin Soy Ağacı(Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü)*, İstanbul: Adam yayınları
- Öçalan Muharrem (2006), “Bağırtlak kelimesinin Kökenbilimsel Açıklamaları Üzerine”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi
- Önler, Zafer (1998), “XIV-XV.Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Söz Varlığı” *Kebikeç*, Sayı 6 Sayfa 166
- Önler, Zafer (1999), *Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifa*, İstanbul: Simurg Yayınları
- Özön, Mustafa Nihat (1979), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, istanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi
- Pritsak, Omeljan (1979) *Tarihî Türk Şiveleri-Kıpçakça*, Haz. Mehmet Akalın, Erzurum:Atatürk Üniversitesi yayınları
- Ruyimina L.T. ve diğ. (2000) , *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, çeviren Akalın Şükrü Halûk,-Caştekin Turgunbayev, Ankara : TDK Yayınları
- Şahin, Mehmet (1994), Ali Mümin bin Mukbil Miftâhü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini) II cilt , Malatya: Doktora Tezi
- Şçerbak, Aleksandr(1996), *Kelime Şekillerinin Kıyasla Yapılması Üzerine*,Uluslar arası Türk Dili Kongresi 1988, Ankara : TDK Yayınları
- Şerafeddin, Sabuncuoğlu (1992), *Cerrâhiyetü'l Hâniyye*, Hazırlayan İlter Uzel Ankara: AKM Yayınları

- Şerafeddin, Sabuncuoğlu (1999), *Mücerreb-Nâme*, Hazırlayan İlter Uzel Ankara: AKM Yayınları
- Tabib İbn-i Şerif (2003), *15.Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr -ı İbn-i Şerif* 1.cilt Hazırlayanlar Orhan Sakin İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği
- Tabib İbn-i Şerif (2004), *15.Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif* 2.cilt Hazırlayanlar Okutan M. Yahya, Doğan Koçer, Mecit Yıldız İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği
- Tekin, Şinasi (2001), *İştikakçının Köşesi*, Ankara : Simurg Yayınları
- Tekin, Talat (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara: Simurg Yayınları
- Tekin, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara: Simurg Yayınları
- Tietze, Andreas(2002), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Cilt I, Ankara : Simurg Yayınları
- Toparlı, Recep vd. (1999), *El Kavânînü'l Külliye Li Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye* Ankara : TDK Yayınları
- Toparlı, Recep (2003), *Ed Dürretü'l Mudi'ye Fi' Lügati't Türkiyye*, Ankara : TDK Yayınları
- Toparlı, Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* Ankara : TDK Yayınları
- Tuğlacı, Pars(1995), *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, Cilt IV İstanbul ABC Yayınları
- TDK, (1963–1982), *Derleme Sözlüğü*, Cilt I-VII, Ankara: TDK Yayınları
- TDK, (1963–1972), *Tarama Sözlüğü*, Cilt I-VII, Ankara: TDK Yayınları
- TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara : TDK yayınları
- Türkmen, Seyfullah (2006), *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri (Tarama-İnceleme-Etimoloji)*, Ankara: Doktora Tezi
- Unat, Ekrem Kadri ve diğ.(2004), *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara : Türk Tarah Kurumu Yayınları
- Uzel, İtler(1992), *Şerafeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyyetü'l Hâniye I*, Ankara: TTK Yayınları
- Zamâhşeri (1993), *Mukaddemetü'l-Edeb*, Hazırlayan Nuri Yüce, Ankara : TDK Yayınları